

EVOLUTIA TEORIEI TRANZIȚIEI DEMOGAFICE

Dr., conf. univ., Adrian GROZAV

*Academia de Studii Economice a Moldovei,
Republica Moldova, Chișinău, Bănulescu Bodoni, 61,
tel. (+373) 22 41 28, www.ase.md*

Abstract

The article deals with the population study that remains to be one of the most difficult problems for scholars that are analyzing the population issue. The analyses of the matter, contributed to the emergence of many concepts, theories concerning birth rate and death rate dynamics, and cyclical evolution of some demographic phenomena. One of the most spread theories regarding the natural movement of population is the theory of demographic transition and as any concept needs further adjustment, improvement and research.

Key-words: *Demographic transition, demographic revolution, phases of transition, population, demographic situation.*

JEL CLASSIFICATION: J11

Istoria umanității ne furnizează nenumărate exemple de interes vădit al cercetătorilor privind numărul și evoluția populației cu mult înainte ca aceste studii să fie plasate sub egida Demografiei. Preocupări de acest gen întâlnim în lucrările unor filosofi precum: Confucius, Herodot, Platon, Aristotel, Strabo etc. Din multitudinea de aspecte privitoare la studiul populației în operele cercetătorilor susmenționați se desprind, în primul rând, tentativele de soluționare a problemelor legate de evoluția numerică a populației. În analiza evoluției speciei umane, numeroși cercetători, au relevat existența diferitor tipuri de comportamente reproductive ale omului în anumite perioade. După cum s-a demonstrat, schimbările intervenite în evoluția ființei umane nu țin doar de nivelul de dezvoltare biologică, culturală sau intelectuală a omului, ci și de comportamentul reproductiv al acestuia. Cercetările efectuate denotă că ritmurile de creștere a populației precum și valorile spirituale ale indivizilor diferă de la o perioadă la alta.

Una din cele mai cunoscute teme a Demografiei, este Teoria tranziției demografice. Această teorie își are originea în primii ani ai secolului al XX-lea, când are loc o acumulare de date statistice în decursul unei perioade mai mare de timp. De fapt, un preludiu al apariției teoriei tranziției demografice îl găsim în lucrările cu privire la creșterea populației, apărute în sec. al XIX-lea. O contribuție considerabilă la apariția teoriei tranziției demografice au adus-o cercetările lui J. Stuart Mill (1873) în „Principles of Political Economy”, [1]. A. Dumont în lucrarea „Dépopulation et Civilisation”: Étude Démographique. Paris: Lecrosnier et Babé, 1890 [2].

Printre primii cercetători care au contribuit la dezvoltarea acestei teorii au fost Adolphe Landry, cu lucrarea „La révolution démographique”, inițial, teoria tranziției demografice era cunoscută sub denumirea de „revoluție demografică” [3]. A. Landry explică faptul că populația, în evoluția sa, trece prin anumite tipuri de reproducere (sau, după cum le numește autorul, „regimuri de reproducere”), menționând că populația Terrei a trecut prin trei regimuri de reproducere: primitiv, intermediar și contemporan. Pentru tipul primitiv este caracteristic faptul că mijloacele de subsistență limitează creșterea populației. În regimul intermediar, mortalitatea scade, urmată de scăderea fertilității. Al treilea regim este marcat de un echilibru între fertilitate și mortalitate, atunci când factorii psihologici influențează creșterea nivelului de trai în cadrul familiilor. Autorul menționează: orice schimbare a unui regim (tip) demografic cu altul poate fi considerată ca o revoluție.

Totodată referitor la utilizarea, pentru prima dată, a termenului „revoluție demografică”, există și o altă ipoteză, susținută de către unii demografi, în care se menționează că primul care a folosit conceptul tranziției demografice a fost criminologul elvețian L. Rabinowicz (L. Radzinowicz) în anul 1929. Autorul a constatat că, odată cu schimbarea tipurilor de producție, se schimbă și tipurile de reproducere a populației. În sursele de literatură anglofonă susțin că „conceptul de tranziție

demografică” a fost introdus, pentru prima dată, în 1929, de către americanul W. Thompson. Concepția lui W. Thompson prezumă divizarea statelor lumii în trei grupe, după nivelul și tendințele mortalității și natalității:

- Grupa A cuprinde statele din nordul și vestul Europei, precum și SUA. Aceste state au trecut de la un spor natural înalt la un spor natural mai mic, iar, într-o perioadă scurtă de timp, sporul natural va deveni staționar, urmând declinul efectivului populației;
- Grupa B include Italia, Spania și statele cu o populație „slavă” din centrul Europei, unde poate fi observat un declin al ratelor natalității și mortalității. Actualmente, în această grupă de state, ratele respective au valori caracteristice pentru statele din grupa A, cu 40-50 de ani în urmă;
- Grupa C înglobează celelalte state ale lumii, în care există doar un mic control asupra ratelor natalității și mortalității [4].

În anul 1945, F. Notestein, contribuie la consolidarea concepțiilor propuse de către W. Thompson referitoare la existența celor trei tipuri de reproducere a populației, introducând totodată în circuitul științific termenul „tranziție demografică”.

Conceptul propus de către F. Notestein, publicată în „Population the long view”, se rezumă la faptul că, în evoluția sa, populația parcurge anumite faze, autorul remarcând că statele lumii pot fi divizate din această perspectivă în trei categorii: care au început declinul sporului natural; care se găsesc într-o creștere tranzițională; care dețin un potențial mare de creștere [5].

În anul 1945, F. Notestein, contribuie la consolidarea concepțiilor propuse de către W. Thompson referitoare la existența celor trei tipuri de reproducere a populației, introducând totodată în circuitul științific termenul „tranziție demografică”.

În urma multitudinilor de idei propuse, sa ajuns la concluzia că prin tranziție demografică se înțelege trecerea, în decursul unui interval de timp, de la un tip tradițional de reproducere, care are niveluri ridicate ale natalității și mortalității, la un tip modern de reproducere, cu niveluri joase ale natalității și mortalității.

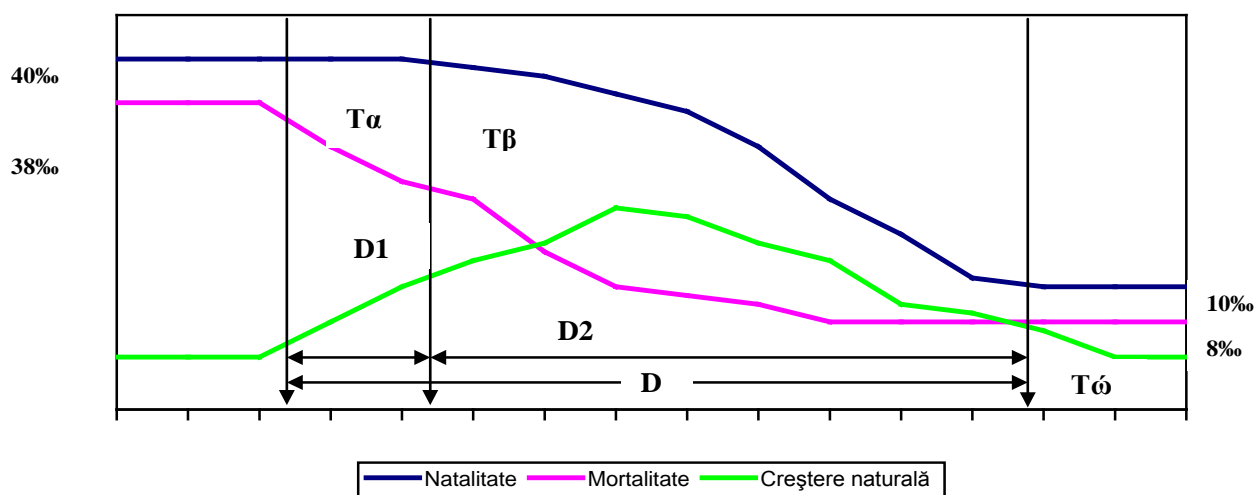

Figura 1. Schema desfășurării tranziției demografice

Studii mai aprofundate referitoare la teoria tranziției demografice au început să fie realizate în anii '50 -'60 ai sec. XX-lea. Printre savanții care au contribuit la dezvoltarea teoriei tranziției demografice, se înscrie și C. P. Blacker, care, printre primii, a menționat că, în procesul tranziției demografice, populația trece prin anumite stadii sau cicluri. El propune o teorie a „stadiilor”, care a fost preluată și de alți cercetători, potrivit căreia ar exista cinci faze:

- 1) faza staționară – se caracterizează printr-o natalitate și mortalitate foarte înaltă;
- 2) faza de expansiune incipientă – mortalitatea începe să scadă;

- 3) faza de expansiune tardivă – natalitatea începe să scadă și ea, însă mortalitatea scade mai repede;
- 4) faza staționară – are loc reechilibrarea natalității și a mortalității la niveluri mai scăzute;
- 5) faza declinului – natalitatea are nivel mai scăzut decât mortalitatea și se înregistrează un bilanț natural negativ [6].

La mijlocul anilor '70, apar primele cercetări tematice referitoare la tranziția demografică în fosta URSS. Menționăm aici cercetările savantului A. Vișinevski, „Демографическая революция” (1976), care a propus o versiune originală a desfășurării tranziției demografice. Autorul menționează: „Că nu orice schimbare social-economică poate să producă un dezechilibru, într-o populație, chiar și dispariția Imperiului Roman și apariția unei noi formațiuni sociale, cum ar fi feudalismul, nu a atras după sine schimbări esențiale în dinamica proceselor demografice” [7].

Un aport deosebit în evoluția teoriei tranziției demografice este adus de către J. C. Chesnais, autorul introduce noțiuni noi, cum ar fi „durata tranziției” și „efectul multiplicativ al tranziției”, menționându-se că tranziția are un început pe care îl marchează prin ($T\alpha$) (începutul scăderii mortalității, fără ca mortalitatea să se mai întoarcă la acest indice) și prin ($T\omega$) sfârșitul tranziției, ceea ce marchează perioada reîntoarcerii de durată a ritmului de creștere naturală egală sau inferioară, față de acel existent în perioada anterioară lui $T\alpha$. O altă contribuție a autorului J.-C. Chesnais constă în susținerea faptului că fiecare țară își are propriul profil de desfășurare a tranziției demografice, divizând statele lumii după modul de desfășurare a tranziției demografice:

Tipul I include țările dezvoltate ale Europei; acestui tip îi corespunde o rată anuală de creștere sub 2% pe an. Durata tranziției demografice este foarte lungă – de 75-200 de ani. Acest tip, după cum menționează autorul, mai poate fi împărțit în trei modele, care prezintă următoarele caracteristici: modelul nordic, care are o perioadă de tranziție foarte lungă – un secol și jumătate și o creștere maximă în perioada 1870-1880; modelul vestic, cu o perioadă de tranziție îndelungată, de aproximativ un secol, creșterea maximă fiind în jurul anului 1900; modelul sudic, cu o perioadă de tranziție demografică îndelungată de 70-90 de ani, platoul de creștere maxim fiind după anii 1900.

Tipul II, din care fac parte țările de imigrație (SUA, Canada, Argentina, Uruguay etc.). Datorită imigrației populației adulte și îmbătrânirii populației, în aceste state, se observă doar tendințele de reducere a creșterii populației, ceea ce este caracteristic pentru fazele finale de desfășurare a tranziției (autorul remarcă, în aceste state, o semi-tranziție).

Tipul III, în care se înscriu țările în curs de dezvoltare, pentru care este caracteristică scăderea fertilității, iar creșterea populației este mai mare de 2%, uneori depășind 4%. Perioada tranziției demografice este, în cele mai multe cazuri, relativ scurtă, de 40-80 de ani. Varietatea mare de state și situații demografice a făcut posibilă diferențierea în câteva subtipuri: țări cu o creștere de la 2%-2,5% (cazul Indiei), țări cu o creștere de la 2,5%-3% (cazul Egiptului), țări cu o creștere mai mare de 3%, plafonul de creștere de peste 3% s-a menținut mai puțin de 20 de ani (cazul Mexicului) [8].

În teoria tranziției demografice, o atenție deosebită se acordă factorilor care influențează indicii natalității. După cum menționează K. Davis și J. Blake, natalitatea este influențată de o serie de factori, care au determinat scăderea fertilității: reducerea mortalității; creșterea nivelului cultural; frecvența școlară; creșterea nivelului de educație al femeilor; îmbunătățirea condițiilor sanitare; urbanizarea; mobilitatea socială; îmbunătățirea mijloacelor de consum; creșterea cheltuielilor pentru educarea copiilor; creșterea nivelului de trai; creșterea numărului femeilor ocupate în afara gospodăriilor; slăbirea educației religioase; schimbări în structura și funcțiile familiei [9].

Un punct de vedere original, referitor la analiza tranziției demografice, a fost propus de către cercetătorul australian J. Caldwell. Acesta afirmă că, în urma tranziției, are loc schimbarea comportamentului reproductiv al familiei. Autorul analizează tipurile de familie din statele occidentale, menționând că „tipul de familie care există în aceste state, s-a format ca rezultat al condițiilor specifice de dezvoltare a capitalismului și a moralei individualismului”. J. Caldwell, în formularea concepției tranziției demografice, s-a bazat pe următoarele principii: În toate societățile,

tipul de natalitate este determinat de tipul de familie existent și de relațiile economice din familie; Economia de tip agrar se bazează pe o familie numeroasă, având scopul unic economic, de mărire a numărului de copii într-o familie; Industrializarea economiei face ca familia să-și piardă funcțiile de celulă a societății, familia devenind nucleară, iar pentru acest tip de familie prezintă importanță un număr redus de copii; Familia de tip tradițional, careia îi este caracteristică o natalitate înaltă, în principiu, se poate adapta la noile condiții din societatea industrială [10].

Dezvoltarea teoriei tranziției demografice a dus la apariția unor noi direcții de cercetare. Ample date cu privire la influența nivelului de dezvoltare economică asupra natalității le întâlnim la R. Easterlin, care introduce termenul de „cererea de copii” [11]. O altă direcție de cercetare în înțelegerea procesului tranziției demografice este analiza nupțialității, care a fost elaborată de către J. Hajnal. Investigațiile sale au demonstrat că, în Europa de Vest, există un tip specific de nupțialitate, deosebit de cel din Europa de Est.

Pe parcursul dezvoltării teoriei tranziției demografice, s-a constatat că procesele demografice sunt foarte complexe și fac parte din modificările social-economice și din modernizare. Circumstanțele de desfășurare a tranziției demografice diferă de la caz la caz. Dezvoltarea teoriei tranziției demografice a dus la apariția unor aspecte noi, fiind vorba de mai multe tranziții, precum: „Tranziția mortalității”, „Tranziția fertilității”, „Tranziția structurii pe vârste”, „Tranziția familiei și a tipului de gospodărie” „Tranziția urbană”.

BIBLIOGRAFIE

1. Mill J. S. Principles of Political Economy. London: Longmans and Green, 1929.
2. Dumont A. Dépopulation et Civilisation: Étude Démographique. Paris: Lecrosnier et Babé, 1890. Reprint: Economica, 1990. 520 p.
3. Landry A. La revolution demographique. Paris: Sirey. 1934, réédition, Paris, 1982. 231 p.
4. Thompson W. Population. American Journal of Sociology, 34. 1929. 968 p.
5. Notestein F.W. Population the long view. In Schultz, T. W. ed., Food For the World. University of Chicago Press, 1945. p. 36-57
6. Blacker C. P. Stages in Population Growth, in The Eugenics Review 39, N.3, 1947.
7. Вишиневский А. Г. Демографическая революция. Москва: Статистика, 1976. 237 с.
8. Chesnais J.-C., Patterns of demographic transition Ed. Khalatbari P. Demographic Transition. Berlin: Akademie-Verlag, 1983. 355 p.
9. Davis K., Blake J. Social structure and fertility. vol. IV, nr.3 University of Chicago. 1956. 235 p.
10. Caldwell J. Toward a restatement of demographic transition theory, in: Population and Development Review, 2, N. 3-4, 1976. 453 p.
11. Easterlin R. The Fertility Revolution: A Supply – Demand Analysis. Chicago, 1985. 209 p.